

УДК 81'373.21: 930: 179.963.5
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2022-1-7>

КОГНІТИВНІ ВИМІРИ КАТЕГОРІЇ ОЦІНКИ

Приходько Г. І.

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри англійської філології та лінгводидактики
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0001-6220-5333
anna.prikhodko.55@gmail.com*

Ключові слова: *категорія, оцінка, когнітивно-дискурсивний, потенціал, модель.*

Сутність категорії оцінки пояснюється теорією ціннісної спрямованості людської діяльності та свідомості, а коло її характеристик охоплює все те, що задано фізичною та психічною природою людини, її буттям і відчуттям. Мета статті полягає в розкритті когнітивної природи категорії оцінки.

Оцінювання є різновидом пізнавальної діяльності, адже у гносеологічному плані будь-який пізнавальний акт виражає ставлення суб'єкта до об'єкта, тобто містить акт оцінки. Значущість оцінки в мовній категоризації картини світу визначається тим, що з усієї сукупності довільно та мимовільно здійснюваних людиною психічних актів значна частина припадає на долю оцінних. Оцінка прихована в самій мові, оскільки властивості одиниць містять потенційні можливості не тільки називати якість явища, а й характеризувати його. А одним із засобів характеристизації є оцінка. Вивчення й опис мови з позицій інтегрального розуміння її природи та функцій стає провідним принципом лінгвістичних досліджень сучасного мовознавства, яке визначає в основних своїх рисах типовий образ сучасної лінгвістики.

У роботі висвітлено феномен оцінки з огляду на її багатоаспектність, здатність дати повну й усебічну характеристику об'єкта, яка встановлюється на засаді таких факторів, як рівень конкретності сприйняття, фонові припущення й очікування, відносно виділення конкретних одиниць і вибір точки зору (перспективи) стосовно сцени, що описується. Категорія оцінки, виявляючись на всіх рівнях мови, фокусує різнорівневі засоби свого вияву в мовленні, що й дає нам підстави говорити про оцінку як категорію, яка має власний когнітивно-дискурсивний потенціал. Форми вираження оцінки різноманітні у просторі й часі, вони варіюються від експліцитних до імпліцитних. Такий підхід до розуміння мови, її структури та функцій зумовлює також концептуальну базу дослідження оцінки, яку ми визначаємо як когнітивно-дискурсивну: когнітивну, тому що оцінювання є одним із засобів гносеологічної активності в логосфері (виконання когнітивної функції); дискурсивну, тому що оцінні мовленнєві акти служать цілям інтерактивної взаємодії комунікантів (виконання комунікативної функції).

COGNITIVE DIMENSIONS OF EVALUATION CATEGORY

Prihodko G. I.

*Doctor of Philological Sciences, Professor,
Professor at the Department of English Philology and Lingouidactics
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0001-6220-5333
anna.prihodko.55@gmail.com*

Key words: *category, evaluation, cognitive-discourse, potential, model.*

The article considers the specifics of the realization of the symbolic and metaphorical image of man in the poetic language of Todos' Osmachka.

It is argued that a comprehensive study of the author's idiosyncrasies is a prerequisite for a qualitative study of the history of national artistic language, and Todos' Osmachka's poetic idiosyncrasies is a unique combination of national origins and symbolist modern pursuits.

Individual-authorial figurative parallels are described: figurative parallels people – arable land, people – skeletons, peasants – soil, chekists – wolves, as well as variants of the traditional symbolist model of human – city transfer as a consequence of interpenetration of human emotional world and technocratic civilization.

A comparative method and semantic component analysis are used; it allows analysing the structure of metaphorical (symbolic) meaning, to establish the ratio of semantic component analysis, to study semantic processes that occurred during the creation of metaphorical binarms and common metaphors with human component or those corresponding to this image paradigm.

The works of different periods of the poet's work have been chosen as the actual source, as this makes it possible to trace the development of figurative paradigms.

The necessity of studying all images-symbols and metaphors, including those that do not belong to the most popular in terms of frequency of use, is substantiated, since most idiosyncrastic dominants are not constants, they will move to the periphery.

We note that a noticeable trend in the poet in creating images of the contemporaries is a clear distribution of them by social groups. With a deep understanding of the tragedy of the situation, the poet forms of images of the peasantry of that time, depicting the city and the countryside as an antagonistic couple.

Todos Osmachka's poetic language is considered through the prism of the symbolist poetic tradition.

Постановка проблеми. Розвиток когнітивної лінгвістики в останні десятиліття дає можливість по-новому розглянути багато понять, які традиційно використовувалися в дослідженнях мови та мовлення. Низка лінгвістичних питань отримує нове вирішення завдяки їх висвітленню з нового погляду, і насамперед це стосується проблем категоризації та концептуалізації, мовної картини світу, співвіднесення мовних структур із когнітивними тощо, тобто всього того, із чим пов'язаний розгляд ментальних репрезентацій і їх мовних корелятивів.

Категоризація пов'язана з усіма когнітивними системами й операціями. Саме когнітивна наука

вперше поставила питання про категоризацію досвіду людини з огляду на процеси вивчення когніції [7, с. 377].

Мовна категорія в широкому сенсі – це будь-яка група мовних елементів, що виділяється на підставі якої-небудь загальної властивості: у строгому смислі – деяка ознака (параметр), що лежить в основі розбивки великої сукупності однорідних мовних одиниць на обмежену кількість непересічних класів, члени яких характеризуються тим самим значенням цієї ознаки (наприклад, категорія відмінка, виду) [2, с. 315].

Проблеми становлення й функціонування понятійних категорій із позиції їх ролі в розкритті

когнітивної природи мови є актуальними в сучасному мовознавстві. Їх дослідження має не лише лінгвальне, а й загальнонаукове значення. Однією з таких категорій є категорія оцінки. Оцінка охоплює в мові широкий діапазон мовних одиниць різних рівнів, дослідження яких становить особливий інтерес на сучасному етапі розвитку лінгвістики, оскільки співвідношення та взаємодія семантики і прагматики стали однією із центральних проблем мовознавства.

Мета статті полягає в розкритті когнітивної природи категорії оцінки.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Відомо, що сутність категорії оцінки пояснюється теорією ціннісної спрямованості людської діяльності та свідомості, а коло її характеристик охоплює все те, що задано фізичною та психічною природою людини, її буттям і відчуттям [1, с. 5]. Проте оцінювання є різновидом пізнавальної діяльності, адже у гносеологічному плані будь-який пізнавальний акт виражає ставлення суб'єкта до об'єкта, тобто містить акт оцінки. На це звертає увагу Г.В. Колшанський, який зазначає, що оцінний момент – це не що інше, як «проведена суб'єктом розумова операція над предметом висловлювання (сприйняття, розуміння, узагальнення, висновку тощо), що являє собою оцінку в найбільш широкому її розумінні» [5, с. 142].

Оцінювання – це процес, який має місце в будь-якій науці. Підтвердженням цього є той факт, що ціннісна орієнтація в багатьох випадках сприяла розвитку цілої низки напрямів не лише в лінгвістичній галузі, а й у комп'ютерній техніці, генній інженерії та інших сферах, що свідчить про стійку інтеграцію наукових знань у межах когнітивної парадигми, яка за попереднім визначенням формувалася як інтердисциплінарна (когнітивна) наука.

Важливо зазначити, що оцінна діяльність не тільки когнітивна, але й прагматична за своєю сутністю, тобто її вивчення, особливо шляхом прагматичного аналізу, на думку В.І. Карабана, необхідно здійснювати з урахуванням такого її аспекту, як «моделі світів, що містяться у свідомості комунікантів» [4, с. 65]. Отже, доцільним у дослідженні оцінки є положення про властивості моделей пізнання, зокрема про динамічний розвиток когнітивних моделей у філогенезі, онтогенезі та соціогенезі, оскільки оцінка детермінована соціально, економічно, політично, духовно й етнокультурно.

Значущість оцінки в мовній категоризації картини світу визначається тим, що з усієї сукупності довільно та мимовільно здійснюваних людиною психічних актів більшість становить частку оцінних.

Оцінність лежить в основі самого процесу номінації. Отже, оцінка – це сутність мовної

презентації позамовної дійсності. Мова препа-рує реальність, переструктурує її, а потім присвоює імена її об'єктам. У процесі еволюції мовної системи оцінка, проявляючись експліцитно, викристалізувалася в мовні одиниці: афікси, слова, окремі висловлювання.

Вважаємо за доцільне підкреслити важливість того, що оцінка прихована в самій мові, оскільки властивості одиниць містять потенційні можливості не тільки називати явище, а й характеризувати його. А одним із засобів характеристики є оцінка. Отже, процес номінації протікає не прямо, а опосередковано через осмислення номінатором (суб'єктом) об'єкта навколишньої дійсності, тобто процес номінації має опосередкований, у багатьох випадках латентний характер.

Сучасне мовознавство, визначаючи свою парадигму як когнітивно-дискурсивну, визнає панівними два напрями в дослідженні мовних одиниць – їх когнітивно-семантичний опис та їх дискурсивний аналіз. При цьому підкреслюється, що в такому визначенні парадигми увага дослідника повинна фокусуватися на двох головних і давніх проблемах мовознавства: мова й мислення / свідомість / знання (у широкому розумінні – предмет когнітивістики), мова як інструмент комунікації в соціокультурному й етнокультурному континуумі (предмет досліджень у сучасному дискурсивному розгляді).

Спільним для цих моделей вивчення та опису мови є її визнання як поліфункціональної знакової системи, що виконує дві основні функції, а саме когнітивну (гносеологічну) і комунікативну (дискурсивну), що й зумовлює два головні підходи до феномену «мова».

У кожному із цих підходів склалася власна галузь дослідження, вималювалася своя проблематика, визначилися свої пріоритети. У комунікативній парадигмі знань мова досліджується у зв'язку з її роллю в реальному мовленні, де на перше місце виходить мовна особистість (*homo loquens*) і її соціо- й психодискурсивна діяльність. У когнітивній парадигмі вивчається людський інтелект, а мова визнається головним ментальним складником усієї інфраструктури мозку, інструментом мовленнєво-мисленнєвих процесів, засобом позагенетичної передачі людського досвіду.

Обидва напрями в розвитку лінгвістичної науки, маючи один і той самий об'єкт дослідження, спочатку ставили різні цілі та, відповідно, вирішували різні завдання, що якоюсь мірою сприяло розмежуванню поглядів і розбіжності їхніх позицій щодо місця й ролі мови в соціумі. Водночас одним із чільних принципів у кожному із цих напрямів став антропоцентризм, оскільки проблеми категоризації, фіксації, збереження, передачі знань здійснюються людиною.

Постановка людини в центр наукових розвідок викликала підвищений інтерес до низки лінгвістичних питань, відомих раніше як людський фактор у мові, а саме: мовної особистості, адресато-адресатної конфігурації комунікативної ситуації, мовних картин світу.

Розвиток суміжних наук – філософії, логіки, соціології, психології – сприяв переорієнтації наукової думки на інтегральний розгляд когнітивних і комунікативних аспектів мовленнєвої діяльності. Підґрунтям такої орієнтації стають фундаментальні уявлення про нерозривний зв'язок когнітивного й соціального, когнітивного та комунікативного, комунікативного й індивідуального.

Саме синтез цих двох базових функцій мови з позицій лінгвофілософських поглядів на її роль і місце в соціумі визначає у стрижневих своїх рисах інтегральну парадигму (систему, модель) сучасного мовознавства. У цьому випадку прийнято говорити про інтегральну модель, оскільки йдеться про взаємозв'язок прагматичного аспекту з когнітивним, психологічним, риторичним, соціальним, аксіологічним.

Вивчення та опис мови з позицій інтегрального розуміння її природи й функцій стає провідним принципом лінгвістичних досліджень сучасного мовознавства, яке визначає в основних своїх рисах типовий образ сучасної лінгвістики, у якому відбиваються, на переконання Г.А. Золотової, «системні властивості мовних одиниць, їх співучасть у комунікативному процесі» [3, с. 14].

У руслі окресленої проблематики наша робота мислиться як така, що висвітлює феномен оцінки з огляду на її багатоаспектність, здатність надати повну та всебічну характеристику об'єкта, яка встановлюється на засаді таких факторів, як рівень конкретності сприйняття, фонові гіпотези й очікування, релятивне виділення конкретних одиниць і вибір погляду на ті факти, що описуються.

Інтегральне когнітивно-комунікативне розуміння мови дає змогу розглядати її одиниці як такі, що забезпечують комунікантів запасом певних символічних ресурсів, за допомогою яких вони (комуніканти) можуть будувати та оцінювати висловлювання завдяки заданій здатності до прийняття рішень і до категоризації. Мова постає в такому ракурсі як результат усіляких концептуалізацій, орієнтованих на аналіз ментальних репрезентацій мовних форм. При цьому під концептуалізацією вчені, зокрема К.В. Рахіліна, розуміють «певний спосіб узагальнення людського досвіду, який мовець реалізує у висловлюванні» [6, с. 7].

Інтегральна когнітивно-комунікативна модель розглядає мову як феномен когнітивного порядку, який використовується в комунікативній діяльності та має для цього необхідні одиниці, структури,

категорії, механізми. Саме в цій моделі посилюється синтез двох головних парадигм сучасної науки – комунікативної і когнітивної. Подолавши ізоляціонізм в інтерпретації базових функцій мови, сучасне мовознавство повертається до методологічно вивіреного принципу його вивчення й опису (від часткового (когніція, комунікація) до загального (гносеокомунікація)), результатом якого стає розуміння мови та її природи в нерозривній єдності її пізнавальних і функціональних засад.

Завдяки інтегративному підходу до опису функціонування тих чи інших сфер мовної системи можна одержати досить переконливі дані щодо механізмів вербалізації онтології позамовної дійсності. Інтегральна когнітивно-комунікативна модель вивчення мови, посилюючись традиційним системоцентричним та антропоцентричними підходами, підводить нас до усвідомлення тієї істини, що людина як істота, яка систематизує та структурує свій життєвий світ у той чи інший спосіб, фіксує отримані результати у вигляді різноманітних знань (понять, концептів, картин світу, фреймів, інформації) та репрезентує їх за допомогою семіотичного вербального коду – номінативних і предикативних одиниць.

У процесі осмислення змісту оцінки необхідно враховувати її динамічний аспект (пов'язаний з уявленням про призначення оцінки, тобто про її потенції) і статичний аспект (пов'язаний з уявленням про результат). На нашу думку, обидва аспекти інтегровані у функції оцінки.

Висновки та перспективи подальших розробок у цьому напрямі. Отже, категорія оцінки, що виявляється на всіх рівнях мови, фокусує різноманітні засоби свого вияву в мовленні, що й дає нам підстави говорити про оцінку як категорію, яка має власний когнітивно-дискурсивний потенціал.

При цьому когнітивно-дискурсивний потенціал оцінки ми трактуємо як арсенал засобів її реалізації, який є досить різноманітним: від лексичних (на рівні мови) до дискурсивних (на рівні мовлення); тобто перехід від функції-потенції до функції-результату включається у процес трансформації мовних одиниць в одиниці мовлення та в його конкретні прояви у висловлюваннях і дискурсах. Форми вираження оцінки різноманітні у просторі й часі, вони варіюються від експліцитних до імпліцитних.

Окреслений підхід до розуміння мови, її структури та функцій зумовлює й концептуальну базу дослідження оцінки, яку ми визначаємо як когнітивно-дискурсивну: когнітивну, тому що оцінювання є одним із засобів гносеологічної активності в логосфері (виконання когнітивної функції); дискурсивну, тому що оцінні мовлен-

несві акти служать цілям інтерактивної взаємодії комунікантів (виконання комунікативної функції). Зрештою, оцінні мовленнєві акти є середовищем, у якому знаходять своє віддзеркалення епістемічні процеси, що оперують різними типами та структурами знань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Аксиология в механизмах жизни и языка. *Проблемы структурной лингвистики* : сборник научных трудов / отв. ред. В.П. Григорьев. Москва : Наука, 1984. С. 5–23.
2. Булыгина Т.В., Крылов С.А. Понятийные категории. *Лингвистический энциклопедический словарь* / гл. ред. В.Н. Ярцева. Москва : Советская энциклопедия, 1990. С. 365–383.
3. Золотова Г.А. О путях и возможностях грамматической науки (приглашение к дискуссии). *Вопросы филологии*. 1999. № 3. С. 13–18.
4. Карабан В.І. Прагмалогіка у мовознавстві. *Синтаксис, семантика і прагматика мовних одиниць* : збірник наукових праць. Київ : НМКВО, 1992. С. 64–69.
5. Колшанский Г.В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке. Москва : Наука, 1975. 231 с.
6. Рахилина Е.В. О тенденциях развития когнитивной семантики. *Известия Российской академии наук. Серия литературы и языка*. 2000. Т. 59. № 3. С. 3–15.
7. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.

REFERENCES

1. Arutyunova, N.D. (1984). Aksiologiya v mekhanizmax zhizni i yazyka [Axiology in the mechanisms of life and language]. *Problemy strukturnoy lingvistiki: sbornik nauchnykh trudov* [Problems of structural linguistics: collection of scientific papers] / V.P. Grigor'ev (ed.). Moscow: Nauka, pp. 5–23 [in Russian].
2. Bulygina, T.V., Krylov, S.A. (1990). Ponyatiynye kategorii [Conceptual categories]. *Lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar'* [Linguistic encyclopedic dictionary] / V.N. Yartseva (ed.). Moscow : Sovetskaya entsiklopediya, pp. 365–383 [in Russian].
3. Zolotova, G.A. (1999). O putyakh i vozmozhnostyakh grammaticheskoy nauki (priglasenie k diskussii) [On the ways and possibilities of grammatical science (invitation to discussion)]. *Voprosy filologii – Questions of Philology*, no. 3, pp. 13–18 [in Russian].
4. Karaban, V.I. (1992). Prahmalohika u movoznavstvi [Pragmalogics in linguistics]. *Syntaksys, semantika i prahmatyka movnykh odynyts: zbirnyk naukovykh prats* [Syntax, semantics and pragmatics of language units: collection of scientific papers]. Kyiv : NМКВО, pp. 64–69 [in Ukrainian].
5. Kolshanskiy, G.V. (1975). Sootnoshenie sub'ektivnykh i ob'ektivnykh faktorov v yazyke [Correlation of subjective and objective factors in language]. Moscow: Nauka, 231 p. [in Russian].
6. Rakhilina, E.V. (2000). O tendentsiyakh razvitiya kognitivnoy semantiki [On trends in the development of cognitive semantics]. *Izvestiya Rossiyskoy akademii nauk. Seriya literatury i yazyka – Proceedings of the Russian Academy of Sciences. Literature and Language Series*, vol. 59, no. 3, pp. 3–15 [in Russian].
7. Selivanova, O.O. (2008). *Suchasna linhvistyka: napriamy ta problem* [Modern linguistics: directions and problems]. Poltava: Dovkillia-K, 712 p. [in Ukrainian].